

NİSÂ SÛRESİNDE KADININ BEŞERÎ, SOSYAL VE HUKUKÎ STATÜSÜ

Woman's Human, Social and Legal Status in Sûrah of an-Nisâ' (Women)

Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL*

ÖZET

Kur'an'ın, eski Arap pagan kültürünün yanı sıra Eski Roma Hukuku'nun cari olduğu dönemden günümüze dek Batı dünyasının mevcut sosyal ve hukuksal değerlerine kıyasla kadın haklarına ilişkin son derece yapıcı ve iyileştirici katkılar sağladığı bir realitedir. Yine Kur'an huzurlu bir aile ortamının teşekkülü ve malî kazanç ve tasarrufun dokunulmazlığı adına olumlu, radikal çözümler getirmiştir. Nisâ Suresi'nde daha önce putperest Arap toplumunda mahrumiyet yaşamış kadının haklarına ilişkin beyanname niteliği taşıyan ayetler mevcuttur. Bu yüzden biz çalışmamızda Nisâ Suresi ile sınırlı kalacak şekilde, Kur'an'ın kadının sosyal ve hukukî statüsüyle ilgili sunmuş olduğu pek çok iyileştirme çabalarından birkaçını gündeme getirmeyi amaçladık. Zaten sureye bu ismin verilmiş nedeni geniş biçimde kadın haklarından bahsediyor olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Nisâ Suresi, Kadın, Aile, Hukuk, Miras.

ABSTRACT

It is true that Koran -compared to Pre-Islamic Period and also with the Occidental social and legal rights developed between the Period of Ancient Roman Law and today's Western Law- has provided the most constructive and remedial contributions about women's rights. Koran has also provided the most positive and radical solutions getting a great capacity for constituting of a happy home and immunity of financial and disposal rights. It's a fact that there are some verses in Surah of The Women that lead on to a declaration of some rights of women were deprived among the pagan Arabs before, and therefore we have aimed to deal with that Koran has given the solutions about some of social and legal rights of the woman; limited to the Sûrah of Women. The surah is essentially so called: "Women" because it deals largely with women's rights.

Keywords: Sûrah of an-Nisâ' (The Women), Woman, Home, Law, Heritage.

* Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, (ncagil@hotmail.com)

I. KADIN

Çok eski dönemlerde kadın ya *anaerkil* aile tipi örneğindeki gibi, doğurganlığı ve verimliliği sebebiyle hayatın ve bereketin sembolü olarak algılanıp, aşırı derecede kutsanmış ve nihayet *Kybele*, *Artemis*, *Afrodite*, *İştâr* vb. mitolojik tanrıça örneklerindeki gibi tapınma kültürüne dönüşmüş yahut *ataerkil* aile tipinin hâkim olduğu bazı toplumlarda görüldüğü gibi, erkek bireyin öne çıkmasıyla arka plana itilmiş ve kadınlık onuru çığnenmiştir. Yahudilikte bilhassa Tesniye'nin eski yasayı aşarak kadınlarla ilgili bazı olumlu belirlemelere yer vermesi ve savaş esiri bir kadının haklarını ve duygularını koruma altına alması¹ söz konusu olmuşsa da,² Eski Ahit'in sergilediği görüntü, Aden bahçesinde müştereken irtikâp edilen günahın baş sorumlusunun kadın (Havva) olduğunu işaret etmektedir.³ Oysa Kur'an söz konusu günahın Âdem ve Havva tarafından ortaklaşa işlendiğini belirtmekte; sorumluluğun faturasını eşlerden birisine tek taraflı olarak mal etme yoluna gitmemektedir.⁴ Hıristiyanlıkta da kadının, hak ettiği insanî konumunu kâmil manada kazanabildiğini söylemek zordur; zira *Yeni Ahit*'in metin dokusunun sergilediği görüntü bu kanaati uyandırmaktadır.⁵ Hatta *Neolitik Çağ*'ın "ana tanrıça" fikrini yansıtan görüntüsüyle Hıristiyanlığın, Hz. Meryem'i "*Tanrı Doğuran*" (*Teotokos*) diye kutsayıp yüceltmesi düşüncesine tezat, *Mâcon Konsili*'nde (585) kadının ruhu olup olmadığı bile sorgulanmıştır.⁶ XII. Asırdan itibaren Batı'da cadı avı başlatıldığı ve cinlerle ilişkisi olduğu iddiasıyla pek çok kadının yakıldığı ya da suda boğulduğu bilinmektedir. Kilise üzerinde "Bakire Tanrıça" gibi bir "Ana Kültü" kudreti mevcutken, mutat yaşam alanında "Öğreticiler" olarak bilinen ruhban sınıfının kayda değer iki özel eğilimi vardı ki, biri kadın aleyhtarlığı, diğeri ise zulme teşvikti. Hıristiyan akidesindeki sözde "*Manikyan*" unsurun cinsel istidadı kötü ve murdar bir şey sayma eğilimi, kadınlara yönelik olarak Kilise Babalarının mutat lisanına bir kötüleme ve nefret tonu kazandırmış ve Hıristiyanlıkta kısmen de olsa kadınlar "günaha teşvik edici güçler" olarak görülmüştür. Dolayısıyla, Ortaçağ Hıristiyan âleminde kadınların hak ve statüsünün eski Mısır ve Roma'dakinden daha yüksek olduğuna dair hiçbir gösterge yoktur. Keza Cahiliye Devri Arap toplumunda da kadın hep dışlanıp arka plana itilmiş, temel hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılmıştır.⁷ Bazı Batılı araştırmacılar İslâm'ın *eril (masculine)* bir toplum olduğunu söylemekle birlikte, İslâm kadınının nüfuzunun diğer toplumlara kıyasla daha az olduğunu varsaymanın hata olacağını; zira İslâm kadınının silik siluetli oluşunun gerçekte bir dış görünüş konusu olduğunu, bunun da başlıca poligami ve kadının ev işlerine hapsedilmesinden kaynaklandığını belirtmenin ardından: "*Emin olabiliriz ki, onların nüfuzu pek çok çağlarda fevkalâde idi*" şeklinde bir tespitte yer vermektedirler.⁸ İşte İslâmiyet sayesinde kadın aşırılıkların kurbanı olmaktan kurtulmuş, ontolojik şartlar ve imkânlar elverdiği ölçüde insanî değerine ve sosyal alandaki saygın konumuna kavuşmuştur diyebiliriz.

1 Bir örnek için bk. Tesniye 21: 11-14.

2 Geniş bilgi için bk. Bewer, Julius August, *The Literature of The Old Testament*, Columbia University Press, New York 1957, s. 130; Friedman, Richard Elliott, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 41, 165-166

3 Bk. Tekvin 3: 4-17.

4 Bk. Bakara 2/35-38; A'râf 7/19-27; Tâ Hâ 20/117-123.

5 Birer örnek için bk. I. Korintliler 11: 8-9, 14: 34-35; I. Timoteyus 2: 12-14.

6 Konuyla ilgili olarak, Dublin Üniversitesi'nden Michael Nolan'ın eleştirel bir incelemesi hakkında bk. <http://www.churchinhistory.org/pages/booklets/women-souls-1.htm>

7 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Çağıl, Necdet, "İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın", Sempozyum, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlığı, 1-3 Temmuz 2011 İstanbul, Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu, s. 200-201; Ömer Faruk Harman-M. Akif Aydın, "Kadın", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, XXIV, 82-94.

8 Çağıl, a.g.m., s. 201.

A. Ontolojik ve İnsanı Açından Kadının Değeri

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten, o nefisten de eşini yaratan ve sonra ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının!”⁹ Ayette Cenabı Hak “Rab” isminin gereği olarak bütün insanlara hitap ederken, kadın-erkek tüm insan fertlerinin hakikat itibarıyla bir olduklarını; zira bir tek erkek (Âdem) ve bir tek kadının (Havva) soyundan geldiklerini; dolayısıyla, hiç kimsenin bir başkasına üstünlük taslamasının söz konusu olamayacağını dikkatlere sunmaktadır. Bu ayet kadın-erkek bütün insanların tek bir insanî kökün dalları ve tek bir beşerî tabiatın cüzleri olduğunu açıklamaktadır. Toplumun oluşumunda her iki gruba ihtiyaç vardır. Bu gerçek her iki grubun sahip olduğu özgünlüğe ters düşmez. Örneğin, erkeklerin güçlülük ve kuvvetlilik, kadınların da yumuşaklık ve şefkatlilik tabiatı vardır. Böylece insanî tabiat hem ontolojik hem de sosyolojik açıdan sevgi ve merhamete olduğu gibi şiddet ve kuvvetin tezahürüne de ihtiyaç duyar. Her iki haslet insan toplumunun yaşam kanunu olan “yönelleme ve kaçma”nın ortaya çıkmasına medar olmaktadır.¹⁰ Dolayısıyla, “insan” türünün iki aslı unsuru olmaları itibarıyla kadın-erkek arasında insanî değerler açısından herhangi bir fark gözetilmesi söz konusu olamaz.

B. Kadınlık Onurunun Koruma Altına Alınması

Nisâ Suresi’nde kadının izzet ve şerefine korunmasını konu alan ayetler yer almakta olup, bunlardan ikisini kısmî bir tefsir kapsamında sunmak istiyoruz:

“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helâl değildir...”¹¹ Ayette kadınların mallarına zorla varis olmanın yanı sıra, kadının doğrudan kendisine varis olmaktan bahsedilmesi de delâlet kapsamına dâhildir. Zira ayetin sentaktik yapısı “Ey iman edenler! Kadınlara miraslık malmış gibi zorla sahip olmanız size helâl değildir” şeklindeki bir tercüme de müsait olup, buna göre söz konusu kadının yakınları onu tıpkı bir eşya gibi doğrudan miraslık mal olarak sahiplenirdi. Nitekim rivayetler ışığında ayetin inmesine neden olan tarihî arka plana baktığımızda şu ibret dolu sahneyi görmekteyiz: Cahiliye döneminde bir kişi ölüp, karısını arkada bırakınca, o kişinin yakınları; hatta kadının üvey oğlu gelip, elbisesini kadının üzerine atar ve tıpkı bir mal gibi ona sahip olurdu. Artık o kişi bu kadın hakkında dilediği gibi tasarrufta bulunurdu; şayet kadın güzelse mehrini vermeksizin onunla evlenir, çirkinse ya mehrini almak için başkasıyla evlendirir yahut mirasına konmak için evlenmesine engel olup, onu ölünceye dek alıkoyardı. İşte ayette Cahiliye döneminden kalma âdet üzere kadınların bir mal gibi miras alınmalarının önlenmesi amaçlanmıştır.¹²

Âdeta ormandaki bir vahşinin üzerine ağ atıp yakalama veya bir mal üzerine kur’a çekme eylemine benzeyen bu davranış bir kadın için gerçekten onur kırıcıydı. Bu ayetin inmesiyle

9 Nisâ 4/1.

10 Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir, Câmi’u’l-Beyân’an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1968, IV, 223-224; Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, et-Tefsîr’u’l-Kebir, el-Matbaatu’l-Behiyye, Mısır 1938, IX, 16; Tabatabâi, Muhammed Huseyn, el-Mizân fi Tefsîri’l-Kur’ân, Beyrut 1973, IV, 256.

11 Nisâ 4/19.

12 Buhârî, Tefsîr (4); İkrâh, 5; Ebû Dâvûd, Nikâh, 23; Taberî, IV, 305-307; Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, Ma’âni’l-Kur’ân ve l’râbuḥ, Âlemu’l-Kütüb, Beyrut 1988, II, 30; Sa’lebi, Ebû İshâk Ahmed, el-Keşf ve’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân (Tefsîru’s-Sa’lebi), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2004, II, 254; Vâhidî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ahmed, Esbâbu’n-Nuzûl, Muessesetu’l-Halebi, Kahire 1968, s. 97; Mâverdi, Ebu’l-Hasen Ali, en-Nuket ve’l-Uyûn, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1992, I, 465; İbnü’l-Cevzi, Ebu’l-Ferec Cemâluddin Abdurrahmân, Zâdu’l-Mesîr fi’l-İlmi’t-Tefsîr, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut 1964, II, 39; Râzî, X, 10; Kurtubi, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân, Dâru’l-Kâtibi’l-‘Arabî, Kahire 1967, V, 95; Bikâ’î, Ebu’l-Hasen Burhânuddin, Nazmu’d-Durar fi Tenâsubî’l-Ây ve’s-Suver, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, 229.

kadını aşağılayan, onun bir eşya gibi algılanmasını öngören bu ilkel anlayış artık yasaklanmış ve kadın hak ettiği insanî konumuna kavuşmuş oluyordu.

*“Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin! Çünkü bu bir hayâsızlıktır, öfke ve nefret gerektiren bir iştir ve ne kötü bir yoldur!”*¹³ Gerek Cahiliye döneminde gerekse İslâm’ın ilk yıllarında yaygın geleneğe göre bir kişi öldüğü vakit, onun başka kadından olma oğlu babasının karısını; yani üvey annesini nikâhlayıp onunla evlenirdi. Kays b. Ma’dikerib’in, üvey annesiyle yaptığı evliliğin ürünü olan Eş’as b. Kays; keza Ebû Amr b. Umeyye’nin yine kendi üvey annesi ile yaptığı evlilikten olma Ebû Mu’ayt bunun örneklerindedir.¹⁴ Bir evladın, üvey annesiyle evlenip, öz babasının yatağını paylaşması gibi son derece iğrenç ve akla zarar bir gelenek kalıntısı daha böylece yasaklanmış olmakla, yine kadının onur ve haysiyeti korunmuş oluyordu. Keza iki kız kardeşin birlikte nikâhlanması da Cahiliye devrinin çirkin âdetlerindedi. Bu iğrenç gelenek de *“...İki kız kardeşi birlikte nikâhlamanız da size haram kılındı”*¹⁵ ayetiyle yasaklanıp, aynı şekilde kadınlık onuru koruma altına alınmış oluyordu.

C. Kadına Malî ve Hukukî Statü Tanınması

Nisâ Suresi’nde kadına tanınan önemli haklardan biri de, kadının bireysel anlamda hem mal kazanabilme hem de mal intikalinden yararlanabilme imkânına kavuşmuş olmasıdır. Konuyla ilgili iki ayeti burada müzakere etmek istiyoruz:

*“Ana-babanın ve yakınların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; yine ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan belli bir pay.”*¹⁶ Bu ayet inmeden önce yine kadını dışlayan şöyle bir yaygın gelenek vardı: Cahiliye halkı sadece erkeklere miras hakkı tanıır, kadınları ve çocukları bundan mahrum bırakırlardı. Onların genel anlayışı *“Ancak at binip düşmanla savaşan, kargı fırlatıp kılıç vuran ve ganimet yağın mirasçı olabilir”* mantığından ibaretti. Dolayısıyla, Cahiliye döneminin yaşam alışkanlığı mal konusunda güçlülerin tercih edilip, zayıfların mahrum bırakılması esasına dayanıyordu. İşte bu ayetin inmesiyle mirasçılığın sadece erkeklere özgü olmayıp, buna kadının da ortak olduğu açıklanmış ve böylece bu ayet Arap milletinde kadınlara tanınan ilk miras hakkının kaynağı olmuştur.¹⁷

Ayetin bir özelliği de “tümel önerme” formu halinde erkeğe ve kadına ilk miras hakkını tanıyan ayet olmasıdır. Zira ayette küllî bir yargının sunumu ve mükellefin zihninde aşinalık oluşturmayan yepyeni bir düsturun teşrii yer almaktadır. Çünkü İslâm’da meşru tarz üzere veraset hükmü daha önce benzerine rastlanmamış bir şeydir.¹⁸

*“Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var.”*¹⁹ Ayetin hem dünya hem ahiret ahvaliyle ilişkilendirilmesi mümkündür. Çünkü lafız

13 Nisâ 4/22.

14 Bu ve diğer örnekler için bk. Ebû Ubeyde, Ma’mer b.el-Musennâ, Mecâzu’l-Kur’ân, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1981, I, 120-121; Taberî, IV, 317-318; Mâverdi, I, 468; Kurtubi, V, 104; İbn Kesir, Ebu’l-Fidâ İsmâil el-Kuraşî, Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1969, I, 468.

15 Nisâ 4/23.

16 Nisâ 4/7.

17 Taberî, IV, 262; Zeccâc, II, 15; Mâverdi, I, 455, 458; Vâhidî, s. 96; Zemaşerî, Cârullâh Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf’an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Akâvil, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1966, I, 503; Râzî, IX, 194; Kurtubi, V, 46; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr, Dâru Suhnûn, Tunus 1997, III (4. Cüz), 249.

18 Tabâtâbâi, IV, 199.

19 Nisâ 4/32.

her iki ihtimale de açık bir görüntü resmetmektedir. Dolayısıyla burada kişinin Allah'a itaat etmesi karşılığında ahirette sevaba kavuşması, isyan etmesi karşılığında da azaba müstahak olmasının yanı sıra dünyevî nimetler ve mirasla ilgili elde edilen şahsî kazanımlar da ayetin delâlet kapsamına dâhildir. Zira Cahiliye döneminde sadece erkekler miras hakkı tanınır, kadınlar bundan mahrum bırakılırdı. Buna göre ayet: *"Erkekler için de kadınlar için de ölen yakınlarının bıraktığı mirastan belli bir pay vardır"* şeklinde yorumlanabilecektir.²⁰

Ayette geçen "iktisap" kavramının şahsî kazanımları betimlediğini; dolayısıyla bu kavramın şahsî kazanımlara dâhil olmayan "miras" olgusunu ifade etmeyeceğini ileri sürerek, ayetin sırf ahiretle ilgili amellere gönderi yaptığını savunanlar olmuşsa da,²¹ burada "iktisap" fiilinin mecaza hamledilerek "mala konma" ve "ihraz etme" anlamında kullanılması da mümkün ve muhtemeldir.²²

Ayette ilgi çeken husus, kadınların mal kazanabilme meşruiyetini anlatan *"iktesebne"* müennes sıygalı fiilin metinde yer bulmasıdır. Birinci fıkrada *"iktesebû"* müzekker sıygası kullanılarak erkeklerin mal kazanma ve mal sahibi olma hakları bulunduğu ifade edildiği gibi ikinci fıkrada *"iktesebne"* müennes sıygası getirilerek, aynı hak ve statünün kadına da tanındığı belirtilmektedir. Çünkü bu fiil sıygası çalışıp kazanma eylemini doğrudan kadına nispet etmekte ve böylece kadınların da erkekler gibi hem sosyal hem iktisadî hayata katkıda bulunma potansiyelini haiz oldukları ve böylece erkekler gibi malî paylaşımında hak sahibi olabilecekleri tembih edilmektedir. Bu yönüyle ayetin ifade ettiği mesaj kayda değerdir. Bilindiği üzere Cahiliye halkı hem mal kazanma hem mirasa konma işini sadece erkeğe tahsis ediyor ve kadını bu ikisinden mahrum bırakıyorlardı.

"Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var" ilahî sözü kadın hakları bakımından oldukça erken bir devirde ortaya konmuş bir inkılâp hükmü içermektedir. Eski Roma hukukundan XX. asrın ortalarına kadar Batı dünyasında yürürlükte olan birçok hukuk sistemine bakıldığında, gerek kazanma gerekse kazandığına sahip olma ve tasarrufta bulunabilme hakkı bakımından kadınların aleyhine birçok hükme yer verildiği görülmektedir. Günümüzde bile, gerek tek başına gerek evlilik müessesesi bünyesinde kadın hâlâ iktisadî bağımsızlığını kâmil manada kazanabilmiş değildir.²³ Oysa Nisâ Suresi'nin ilgili ayeti *"iktesebne"* müennes sıygasının delâleti eşliğinde, kazanma ve kazandığında serbestçe tasarrufta bulunabilme hakkını bundan tam on beş asır önce; üstelik pek çok Cahiliye âdetinin cari olduğu bir dönemde kadına tanıması oluyordu.

II. AİLE

İnsan soyunun tarihin en eski dönemlerinden beri, adına "aile" denen ve en yakınların birlikteliğini öngören küçük sosyal gruplar halinde yaşam sürdürdüğü bilinmektedir. Nitekim modern antropoloji aileyi "mevcut en küçük sosyal birlik" olarak mülâhaza eder. Erken dönemlerde kadın bireyin ön plana çıktığı *"anaerkil"* (*maderşahi*) aile tipleri olduğu gibi, erkek bireyin ön plana çıkmasıyla teşekkül eden *"ataerkil"* (*pederşahi*) aile tipleri de sosyal hayatta yerini almıştır. Yine, sırf karı-koca ve çocuklardan oluşan *"çekirdek aile"* tipi olduğu gibi, bunlara ilaveten ana-babanın; hatta amca, dayı, hala ve teyzelerin oluşturduğu *"geniş*

20 Taberî, V, 48-49; Mâverdi, I, 477; Râzî, X, 82-83; İbn Kesîr, I, 488.

21 Bk. Taberî, V, 49.

22 Sa'lebî, II, 277; Râzî, X, 82. İlaveler tarafımızdandır.

23 Bu ve daha geniş bilgi için bk. Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, II, 56-57.

aille” tipi de mevcuttur. Her iki aile tipinin kendine has dinî ve içtimaî yaşam stilleri mevcut olup, bunların olumlu ve olumsuz yönleri sosyolog ve antropologlar tarafından inceleme konusu yapılmıştır.²⁴

Nisâ Suresi’ndeki birçok ayet aile düzeninin mahiyet ve disiplinini konu almakta olup, bu ayetler aile kurumunun saygınlığı ve sağlıklı biçimde işleyişi açısından önemli mesajlar içermektedir. Konuyu birkaç başlık altında sunmak istiyoruz:

A. Evlilikte Esas Olan Tek Eşliliktir

Kur’an-ı Kerim gerçekte tek eşliliği emir ve tavsiye ederken, çok eşliliğe sadece bir takım sosyal zaruretler nedeniyle müsaade edilmiştir. Esasen çok eşlilik İslâmiyet’ten önce eski Mısır, Hindistan, Çin, İran; hatta Roma ve Yunanistan gibi eski toplumların çoğunda cari bir gelenektir. Keza Yahudi ve Arap toplumlarında bir kişinin on, yirmi ve daha fazla eşi olurdu. Savaşlarda erkeklerin ölmesi sonucu kadın nüfusunun çoğalması çok eşliliğin sebeplerindendi. Dolayısıyla çok eşlilik İslâm dininin getirip sunduğu bir olgu değil, aksine bazı zaruretler nedeniyle tecviz edilmiş bir alternatiftir.²⁵ Şimdi bu gerçeği ilgili ayetlerin sunumu ışığında görmeye çalışalım:

*“Eğer (kendileriyle evlendiğiniz takdirde, velisi olduğunuz) yetimlerin haklarına riayet edememekten korkarsanız, hoşunuza giden (size helâl olan başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın! Adaletli davranamayacağınızdan endişe duyarsanız, o takdirde bir tane alın yahut sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin! Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.”*²⁶ Ayet öncelikle insan türü için neslin bekasını temin etmenin tek yolunun “nikâh”, yani meşru evlilik olduğunu belirtmenin ardından, bu evliliğin en makul ve kalıcı olanınsa tek eşlilik olduğunu belirtmektedir. Yine bu ayetin iniş sebebini hazırlayan tarihî arka plana baktığımızda şu sahneleri görmekteyiz: İslâm öncesi Arap dünyasında insanların ömrü savaş ve yağmalarla geçirdi. Bu savaşlar esnasında ölüm olayları çok olduğu için geriye yetim kızlar kalırdı. Zengin elit tabaka bu yetim kızların bakımını üstlenir ve onların güzelliklerine, mallarına tamah ederek ya mehirlerini çok düşük tutmak ya da hiç vermemek suretiyle kendileriyle evlenir ve böylece onların mallarını kendi mallarına katıp yerlerdi. Hatta bu zavallı yetimleri döver, zulmeder ve mallarını yiyip bitirince de aile ortamından kovup sahipsiz bırakırlardı. Bunların önünde durup davalarını görececek, haklarını arayacak kimseleri de bulunmazdı. Zira haksızlığı yapan taraf bizzat bunların (sözde) velileri olan kimselerdi. Öte yandan bir kişi istediği kadar kadınla evlenebilir, dilediğini boşayıp, bir başka kadın alabilir, bunların da hak ve hukukuna riayet etmezdi. Üstelik bu çok eşli evlilikler, bakımı üstlenilen yetimlerin mallarıyla finanse edilirdi.²⁷ Hatta evlilik dışı, diğer kadınlarla gizli buluşmalar şeklinde dost hayatı yaşayanlar vardı. Nitekim Kur’an -sıkça vuku bulması yüzünden olsa gerek- kadın tarafından da erkek tarafından da vuku bulabilecek bu dost hayatı yaşamanın yasaklılığını gündeme taşımıştır.²⁸ İşte bu ayetin inmesiyle birlikte her iki Cahiliye geleneği yasaklanmış oluyordu ki, bunların biri yetim kızlara haksızlık, diğeri sınır tanımayan evliliklerin yanı sıra metres tutma âdetiydi.

24 Geniş bilgi için bk. Wach, Joachim, Din Sosyolojisi, Erciyes Üniversitesi Yayınları, çev. Ünver Günay, Kayseri 1990, s. 69-84; M. Akif Aydın, “Aile”, DİA, İstanbul 1989, II, 196-200.

25 Daha geniş bilgi için bk. Taberî, IV, 233; Mâverdi, I, 448-449; Tabâtabâî, IV, 183.

26 Nisâ 4/3.

27 Taberî, IV, 233; Mâverdi, I, 448-449; Tabâtabâî, IV, 183.

28 Bk. Nisâ 4/25; Mâide 5/5.

Usul İlmi açısından hatırlatmak gerekirse ilgili ayet, nikâhın meşruiyetine, yani evlenmenin cevazına delâlet etme açısından **zâhir**, bu evlenilebilecek kadınların azamî sayısını belirleme açınsındansa **nass** olarak sevk edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, ayetin asıl sevk edilmiş amacı kaç kadınla evlenilebileceğine dair maksimum sınırın belirlenmesidir ki, ayet bu noktada **nassî delil** teşkil etmektedir. Ayet bu asıl amaç için sevk edilirken, beraberinde bir tali hüküm daha getirmiştir ki o da nikâhın meşruiyetidir. İşte bu noktada da ilgili ayet **zâhiri delil** ihtiva etmektedir²⁹. Fıkıh ilmine ilişkin bu metodolojik mülâhazadan da anlaşıldığına göre ayet hem vesayet altındaki yetim kızlara zulmetme hem de sınır tanımayan cinsellik uğruna çok fazla kadınla birlikte dost hayatı yaşama alışkanlığına ilişkin bir Cahiliye âdetinin yok edilmesini konu almaktadır. Yani ayetin asıl sevk edilmiş amacı çok eşliliğin tasvip ya da teşviki değil, velâyet altındaki yetim kızlara zulmetme endişesine yönelik bir irşat görevi üstlenmektir.³⁰ Konuya tarihsellik açısından baktığımızda, ayetin Cahiliye döneminden kalma bir alışkanlıkla ilgili geçmişte yaşanan önemli bir sosyolojik problemi çözüme kavuşturmak için sevk edildiğini görmüş oluruz. Dolayısıyla ayeti ilgili olduğu tarihsel bağlamdan koparıp, çok eşliliği özendirilen bir pasaj konumuna indirgemek makul bir davranış olmayacaktır. Nitekim ayette çok eşlilik halinde adalete riayetini aşırı zorluğuna dikkat çekilerek tek eşliliğin tavsiye edilmesi de kanaatimizce aynı gerçeği yansıtmaktadır.

B. Aile İçi Hoş Geçim Teşvik Edilmektedir

*“...Kadınlarınızla iyi geçinin! Eğer onları yadırgarsanız, olabilir ki siz bir şeyi yadırgıyorsunuzdur ama Allah onda pek çok hayır yaratmıştır.”*³¹ Bu ayet kadının sosyal hayatı için bir esas olup, dayalı döşeli bir aile yuvasının devamlılığını sağlama noktasında çok önemli bir telkin ve tavsiye kaynağıdır. Şöyle ki, Kur’an’ın indiği ilk dönemlerde toplum, kadını insan yerine koymuyor, onun insan içine çıkmasını yadırgıyordu; hatta kadınları çocuklar ve deliler gibi telakki ediyor, yarım insan bile saymıyorlardı. Böylece kadınlar sosyal ve insani değerlerden tamamen kopuk bir vaziyette, köle misali tam bir tahakküm altında yaşamaya mecbur ediliyorlardı. Ayette *“Şayet onları yadırgarsanız”* denirken, yadırgamanın kadınların nikâhlanmasına değil de, doğrudan kendilerine nispet edilmesi bu gerçeğe işaret etmektedir.³² İşte ayette erkeklerin, eşleriyle hoş geçimli olmalarının emredilmesi eski bir Cahiliye âdetini daha yok edip, aile içi münasebetlerde iyilik ve adalet ilkesinin yerleştirilmesi sağlanmıştır. *“Onlarla iyi geçinin”* ifadesi *“Onlarla tabiatlarının ülfet ettiği şekilde haşır neşir olun, onlara karşı güzel davranın, samimi olun, güzel ve akıcı bir eda ile konuşun, kaba saba olmayın, başkasına meyletme görüntüsü sergilemeyin, yatak ve harcama hususunda adaletli olun! Harcamayı kısmak, sözlü veya fiilî sataşmalarla eziyet etmek, bir araya gelindiğinde surat asmak vb. güzel geçinmeye ters düşecek davranışlarda bulunmayın”* şeklinde tefsir edilebilir.³³ Hatta tek hizmetçinin yetmemesi halinde, kişinin kendi eşine kral kızıymış gibi davranıp, gücü nispetinde hizmet etmesi gerekeceği, ayetin delâlet kapsamı içerisinde mülâhaza edilmiştir.³⁴ Ayetin son fıkrasında erkeklere, hanımlarını dışlamaları gerektiği ihtar edilirken, ilişkilerde sırf nefsin hoşlanmamasının ölçü alınmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Zira dinî açıdan sonu hayırlı olacak bir şey nefsin yadırgamasına, bunun zıttı olan şey de nefsin hoşlanmasına konu

29 İbn Melek, Abdullatif b. Firişte, Şerhu'l-Menâr fi'l-Usûl, Basın Ofset, İstanbul 1965, s. 98.

30 Bk. İbn Aşûr, III (4. Cüz), 224.

31 Nisâ 4/19.

32 Tabâtabâî, IV, 254, 257.

33 Taberî, IV, 313; Zeccâc, II, 30; Kurtubî, V, 97; M. Reşit Rıza, Tefsiru'l-Menâr, Dâru'l-Menâr, Mısır 1954, IV, 456.

34 Kurtubî, V, 97.

olabilir. O halde kişinin bakışı dinî açıdan en elverişli ve hayırlı olana yönelik olmalıdır. Diğer bir deyimle, yapılması gereken, görüntülere, şaşaalara aldanmamak; hakikatlerin sonuçlarını nazariitibara alıp, bakışa derinlik kazandırmaktır.³⁵

Yine ayetin delâlet ettiği hususlardan biri olarak bir kimsenin, gerek çirkinliği gerek huysuzluğu yüzünden ayrılmaya sevk edecek derecede karısına kin beslememesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber: *“Hiçbir inanan erkek inanan bir kadına kin beslemesin! Zira onun bir huyunu beğenmezse diğer huyundan hoşlanabilir”* buyurmuştur.³⁶

Aile içi hoş geçinmeyi tehdit eden faktörlerin başında çok eşlilik gelmekte olup, *“(Eşlerinizin arasında) adaleti gözetememekten korkarsanız o takdirde bir tane alın”³⁷ “Ne kadar üzerine düşseniz de, kadınlar arasında adil davranmaya güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp, diğerini (kocası hem var hem yok kadın gibi) askıda bırakmayın”³⁸* ayetleri bunu ortaya koymaktadır. Ayetlerden anlaşılan o ki, çok eşlilik pek tasvip edilip olmamakla birlikte, birçok olumsuzluklarına rağmen, bazı zaruretlere binaen toplum hayatının bir gerçeğidir. İşte bu gerçek karşısında Kur’an insanlığa önemli bir çözüm önerisi sunmaktadır ki, o da eşler arasında sevgi yönünden olmasa da, muamele yönünden elden geldikçe adalet ilkesine riayet etmektir. Şöyle ki, eşlerden herhangi birisine kalbin meyli hususunda kişi mazur sayılabilir; zira sevgi bir gönül meselesi olup, kişinin bunu istediği gibi kontrol edip yönlendirmesi âdeta imkânsızdır. Fakat eşlerden birisine teksif edilen bu sevgi diğeri için zulüm mekanizmasına dönüşmemelidir. Buna göre ilgili ayet: *“Ey erkekler, siz istesiniz de eşlerinizin arasında kalbî sevginiz ve meyliniz hususunda adaleti gözetemezsiniz! Şu halde birisine bütünüyle meyledip, diğerine zulmetmeye, nafakasını kesmeye, onunla güzel geçinmemeye yol açacak bir sevgi aşırılığından uzak durun! Ondan bütünüyle ilginizi kesip, onu ne evli ne de bekârmış gibi askıda bırakmayın!”* şeklinde tercüme edilebilir. Ayetin ikinci fıkrasında *“Bari birisine tamamen kapılıp, diğerini muallâkta bırakmayın!”* buyrulmakla, kalbin meyli konusunda insanın güç yetiremeyeceği şeyin adaletlilik kapsamına dâhil edilmeyeceği; dolayısıyla bunun başlanacağı, fakat nafaka, mesken, giysi vb. hususlarda mutlaka adalet ilkesinin gözetilmesi gerekeceği hatırlatılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber son demlerinde Hz. Aşş’e daha çok meyleder olmuştu; fakat hiçbir şeyi diğer hanımlarından ayrı tutup ona tahsis etmemiş, onların izni ve rızası olmadan ona hiçbir özel muamelede bulunmamıştı.³⁹ Hz. Aşş’den gelen rivayete göre Peygamber Efendimiz eşleri arasında adaleti gözetir ve *“Allah’ım! Güç yetirebildiğim adaletim bu kadar; artık senin güç yetirip, benim yetiremediğim konuda (kalbimin meyli hususunda) beni muaheze etme!”* diye niyazda bulunurdu.⁴⁰ Yine Hz. Peygamber: *“Kimin iki karısı olur da sırf birisine meylederse, kıyamet günü bir tarafı yamulmuş vaziyette gelecektir”* buyurmuştur.⁴¹

Çok eşliliğin dezavantajlarından biri de, hem maddî hem manevî açıdan kontrol edilemeyecek bir nüfus yoğunluğunun ortaya çıkmasıdır ki, bazı bölgelerimizde⁴² bunun

35 Zemaşşerî, I, 514; Beydâvî, Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer, Envârü’t-Tenzil ve Esrârü’t-Te’vil, Matbaatu Âmira, İstanbul 1885, I, 265; İbn Aşş, III (4. Cüz), 287.

36 Muslim, Rada’, 61; Ahmed, Musned, II, 329.

37 Nisâ 4/3.

38 Nisâ 4/129.

39 Taberî, V, 313; Beydâvî, I, 308; Tabâtâbâi, IV, 183-191; M. Reşit Rıza, IV, 348-350; Merâğî, Ahmet Mustafa, Tefsîru’l-Merâğî, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1969, IV, 180-182.

40 Ebû Dâvûd, Nikâh, 39; Dârimî, Nikâh, 25.

41 Ebû Dâvûd, Nikâh, 39; Dârimî, Nikâh, 24.

42 Örneğin, Güneydoğu Anadolu’nun bazı yörelerinde.

hazin örneklerini müşahade etmekteyiz. Çocuk sayısının, isimlerin zor hatırlanabildiği bir raddeye ulaşması sonucu, bakım ve eğitim masraflarının karşılanamaz bir duruma geldiği bu tür ailelerde bazı dramatik sorunların yaşanması kaçınılmazdır. O hâlde tek eşlilik hem maddî hem manevî ihtiyaçların karşılanabileceği vasat ve mutlu bir aile ortamının tesisi için en ideal yoldur. Nitekim İmam Şâfiî, daha önce bahsi geçen ayetin “*Bu (tek eşliliği tercih etmeniz) adaletten ayrılmamanız için daha uygundur*”⁴³ kısmını: “*Bu (tek eşlilik) ailenizin, çoluk çocuğunuzun çoğalmaması için daha uygundur*” şeklinde de yorumlamıştır ki,⁴⁴ bu yorum çok eşliliğin ideal bir evlilik modeli olmadığına kanıtı gibi durmaktadır.

C. Evliliğin Devamı veya Sonlandırılması

Evlilikte esas olan, sıcak bir aile yuvasının kurulup devam ettirilmesidir. Fakat bazı istenmeyen durumların yaşanması sonucu evliliği sürdürülebilirlik imkânının ortadan kalktığı da bir vakiadır. İşte muhtemel bir geçimsizliğe maruz kalan çiftlerin nasıl bir yol izleyeceklerine ilişkin, *Nisâ Suresi*’nde önemli tavsiyeler yer almaktadır:

“*Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin de kadının da ailesinden birer hakem (tayin edip) gönderin! İki taraf arayış düzeltmek isterlerse Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.*”⁴⁵ *Nisâ* 4/34, 128’de konu edilen “*nuşûz*”; yani evlilik hukukuna başkaldırma işi bu ayette “*şikâk*”; yani karı-koca arasında ayrılık rüzgârlarının esmeye başlaması safhasına varmış bulunmaktadır ve bu yüzden olay ancak iki taraftan seçilecek hakemler sayesinde halledilebilecek bir soruna dönüşmüş olmaktadır. Bu noktada eşlerin ya tekrar barışıp evliliği sürdürme ya da hukukî ilkeler çerçevesinde ayrılıp evliliği sonlandırma noktasında bir tercihte bulunmalarını sağlamak amacıyla görevlendirilecek hakemlerin iki tarafın ailesinden seçilmesinin öngörülmesi, hem sonuç getirici olması hem de gizli saklı aile sırlarının yabancılara ve mahkemelere intikalinin önlenmesi açısından hayati önem arz etmektedir. Zira karı-kocanın hâllerini en iyi bilen ve barışmalarını en çok isteyecek olan yakınlardır.⁴⁶ Ayette yine öncelikle karı-kocanın aralarının düzeltilip, evliliğin sürdürülmesinin temini tavsiye edilmektedir. Şayet bu evliliğin hiçbir şekilde sürdürülmesi imkânı kalmamışsa, bu takdirde: “*Eğer karı-koca ayrılırlarsa, Allah bol lütuf ve nimetiyle her birini (diğerine muhtaç olmaktan) müstağni kılar. Allah’ın lütfü geniş, hikmeti büyüktür*”⁴⁷ ayetinin delâleti doğrultusunda karı-kocanın ayrılmasına karar verilir. Burada Ebû Hanîfe gibi bazı İslâm hukukçularının, boşama yetkisinin erkeğe tanınmasını gerekçe göstererek, kadının böyle bir evlilikten yana zarar ve haksızlığa uğraması, zulme maruz kalması halinde bile, kocası boşamadıkça bunlara katlanmak zorunda olduğuna ve tek başına boşanma kararı alamayacağına ilişkin görüş belirtmeleri ilgili ayetin lafzıyla çelişmektedir. Ayetin açık ifadesinden anlaşılan o ki, evlilik yürüyemeyecek duruma gelmişse, karı-kocadan her biri tek başına evliliği sonlandırma kararı alabilir ve bunu taraflardan her biri kendi aile ortamından seçilen hakem sayesinde mahkeme kararıyla tescil ettirebilir. Bu noktada, seçilen hakemlerin “*vekil*” olarak değil, “*hâkim*” olarak değerlendirilmeleri gerektiği ayetin ruhuna daha uygun düşmektedir; bu sebeple tam yetkileri vardır. Dolayısıyla hakemler ya evliliğin sürdürülmesi yahut sonlandırılması hususunda yetkili olup, verecekleri karar her iki taraf için bağlayıcıdır.

43 *Nisâ* 4/3.

44 Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, III, 15; Râzî, IX, 177.

45 *Nisâ* 4/35.

46 Zemahşerî, I, 525; Râzî, X, 93; Beydâvî, I, 274; Bikâ’î, II, 253.

47 *Nisâ* 4/130.

Zira ayette geçen “hakem” ismi “hüküm” kökünden türeme olup, bu da seçilen hakemin tıpkı hâkim gibi hükmetme yetkisi bulunduğunu gösterir.⁴⁸

III. MİRAS

Kur’an’ın getirip sunduğu İslâm miras hukukunu salt bir bayağı kesir hesabına indirgemekle, kendisine mal intikal eden yakınlarından kimin kaçta kaç alacağını tayin etmekten ibaret bir olgu olarak yorumlamak sağlıklı bir davranış örneği olmayacaktır. Burada esas dikkate alınması gereken husus, Cahiliye döneminin karakteristik yapısını yansıtan çehresiyle, her şeyi savaştı erkeğin gücünün belirlediği ataerkil bir toplum içerisinde ilk kez kadınların medenî bir hukuk statüsüne kavuşturulup sosyal yapıya aktif biçimde katılımlarının sağlanmış olmasıdır.

Daha önce sunmuş olduğumuz, kadına malî ve hukukî statünün tanınmasıyla ilgili “Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; yine ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Gerek azından gerek çoğundan belli bir pay”⁴⁹ ayetinin ardından, -ileride ele alacağımız üzere- miras taksimatını öngören ayetlerin gelmesiyle, artık kadınların da miras hakkı bulunduğu hususunun muhataplara benimsetilip hazmettirilmesi ve böylece onların sadece erkeğe miras hakkı tanıyan Cahiliye alışkanlıklarının tedricen yok edilmesi hedeflenmiş olmaktadır.⁵⁰

A. İslâm Miras Hukukunun Adaletlilik ve İnsanilik Boyutu

Daha önce de değindiğimiz gibi Cahiliye döneminde hemen hiçbir sosyal ve hukukî statüsü bulunmayan kadınlar ve savaştık çağa gelmemiş çocuklar ilk kez *Nisâ Suresi*’nde yer alan miras ayetleri sayesinde malî dokunulmazlıklarını elde etmişlerdir. Bilhassa kadın ilk kez malî ve hukukî statüsüne kavuşmakla cemiyet içerisindeki saygın yerini almış oluyordu. Miras ayetinde “*Lizzeke mişlu hazzı’l-unseyeyn*” (Erkeğe iki kadın payı vardır)⁵¹ ifadesinin bir *kaziye (yargı)* formu halinde yer almasıyla, kadın hakları açısından o güne dek eşine rastlanmamış bir yasama inkılabı başarılmış oluyordu. Şöyle ki, ayette “*Li’l-unseyeyni mişlu hazzizzeke*” (İki kadına bir erkeğin payı vardır) veya “*Li’l-unsâ nisfu hazzizzeke*” (Kadına erkeğin yarı payı vardır) denmiş olsaydı mana itibarıyla aynı kapıya çıkardı. Bu iki ifade yerine “*Erkeğe iki kadın payı vardır*” ifadesinin seçiliş sebebi, Cahiliye halkının sırf erkeklere miras hakkı tanıyıp, kadınları bundan meneden yaklaşımının artık geçersiz kılındığına sertçe bir gönderi yapmaktır. Zira Cahiliye döneminde kadın daima hakkı çiğnenen taraftı. Kur’an bu ifadeyle, sanki kadının mirasçılığını önceden mukarrer ve tanıdık kılıp, sonra erkeğe de bu belirlenmiş olanın iki katının düşeceğini haber vermektedir. Böylece kadının mirasçılığı yasama konusunda önemsenip esas kılınmış, erkeğin hissesi de bu esasa hamledilmek suretiyle belirlenmiş olmaktadır. İşte İslâm’ın kadının hissesini gündeme taşıyan bu gür sesi kulakların zarını zorlayan ilk bildiri oluyordu.⁵²

48 Geniş bilgi için bk. Taberî, V, 70-71; Zeccâc, II, 49; Mâverdi, I, 484; İbnu’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, Ahkâmü’l-Kur’an, İsâ el-Bâbî, Mısır 1967, I, 422-424; Râzî, X, 93; Tabâtabâî, IV, 349; M. Reşit Rıza, V, 78-79; Komisyon, Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, II, 61-62. İlave tabirler bize aittir.

49 Nisâ 4/7.

50 Râzî, IX, 194.

51 Nisâ 4/11.

52 Ortak ve farklı yorumlar için bk. Zemahşerî, I, 505-506; Tabâtabâî, IV, 207; M. Reşit Rıza, IV, 405; İbn Âşûr, III (4. Cüz), 257.

Ayetin iniş sebebiyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre Hz. Peygamber ve Ebû Bekir hastalanan Cabir b. Abdullah'ı ziyarete gitmişlerdi. Cabir kendinden geçmiş vaziyetteydi. Hz. Peygamber su istetip abdest aldı ve o sudan Cabir'e serpti. Kendine gelen Cabir'in: *"Ey Allah'ın Elçisi, malım hakkında ne yapmamı emredersin?"* diye sorması üzerine mirasla ilgili Nisâ 4/11 inmiştir.⁵³ Aynı Câbir'den gelen bir rivayette Sa'd b. Rabî'in karısı iki kızıyla Hz. Peygamber'e gelip: *"Ey Allah'ın Elçisi! Şunlar Sa'd'ın kızlarıdır; babaları senin maiyetinde Uhud günü savaşır şehit düştü. Amcaları bunların malını alıp, kendilerine bir şey bırakmadı. Bunlar ancak malları olursa evlenebilirler"* diye şikâyetinde bulunmuş, Hz. Peygamber de: *"Allah hükmünü verecektir"* demişti. Nihayet miras ayeti inince Hz. Peygamber, amcaya haber salıp: *"Sa'd'ın iki kızına, karısına ver; kalanı da senindir"* buyurdu.⁵⁴ Ayetin hükmünü yansıtan bu nebevî taksimde meselenin aslını 24'den tanzim edecek olursak annenin 3, kızların 16 (8+8), amcanın da 5 hisse aldığını görmüş oluruz. Oysa Cahiliye geleneğinde amca 24 hissenin tamamını alıyordu. Nisâ 4/11-12'de öngörülen yeni ve adil düzenlemede ise amcaya 5 hisse düşmüştür. Bu iki rakam arasındaki korkunç fark İslâm'ın kadına neler kazandırdığının basit bir örneğidir.

Bir rivayete göre miras ayetinde, ölenin tek kızı olması halinde malın yarısını alacağı emredilince, bazıları Hz. Peygamber'e gelip: *"Ey Allah'ın Elçisi! Kız çocuğuna babasından kalanın yarısını mı vereceğiz? Hâlbuki bu ne at binebilir ne de savaşabilir"* demişlerdi.⁵⁵ Bu rivayet, İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanların hâlâ bazı Cahiliye âdetlerinin etkisinden kurtulamadıklarını, bu yüzden tek kız evlâdının bütün bir malın yarısını alabileceği gerçeğini henüz hazmedemediklerini ortaya koymaktadır.

İslâm miras hukukunun en insanî yönlerinden biri de, ölenin anne ve babasının her hâlükârda mirastan pay alabilme haklarının baki olduğudur ki, bunun da asgarisi altıda birdir. İslâm miras hukuku hem ferdin hem de ailenin korunmasını esas alarak, miras bırakana malı hakkında hiçbir vasiyet yetkisi tanımayan eski Cermen anlayışı ile miras bırakana bütün mirasçılarını mirastan mahrum kılabilme yetkisi tanıyan Roma anlayışının aşırılıklarından uzak, orta bir yol tutmuştur.⁵⁶ İslâm miras hukukunun eski Roma hukukundan alıntı olduğu şeklindeki iddialar asılsızdır. Zira İslâmî düsturun ortaya çıkma ve uygulanma hususunda eski Roma hukukuyla yeni Batı hukuku arasında yer aldığı ve asırlardan beri milyonlarca insan fertleri arasında tanınıp kök saldığı bilinmektedir. Kaldı ki, Batı milletleri beyninde cari olan kanunlarda karı-koca, oğul-kız, ana-baba, dede-nine, amca-hala, dayı-teyze vb. mirasta eşittirler. Batı'nın, dünya servetinde kadını erkekle eşit kıldığı bu meri düsturun mevcudiyetine rağmen, orada kadının erkeğin hegemonyasına teslim edilmişliği, kadının malî tasarruf hakkının erkeğin müsaadesine bırakılmışlığı ve miras malının kadın-erkek arasında yarı yarıya bölüşülen bir mülke dönüştürülüp, bunun da tedbir ve idarî açıdan erkeğin velayetine verilmişliği irdelenmeye değer bir husustur. İslâm miras hukukuyla Batı'ninkini kıyasladığımızda amaç yönünden şu farklılığı görürüz: İslâm'ın amacı dünyanın salâha kavuşturulması iken, diğer sistemlerin amacı dünyanın canı çektiği şeye (shehevî arzulara) kavuşturulmasıdır. İşte ferî meseleler bu iki farklı esas üzerine kurulup gider. Kur'an'ın: *"Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken siz onu hoş görmeyebilirsiniz; yine olur ki, bir şey*

53 Buhârî, Tefsir (4).

54 İbn Mâce, Ferâiz, 2; Tirmizî, Ferâiz, 3; Ahmed, Musned, III, 352.

55 Taberî, IV, 275; İbn Kesîr, I, 457.

56 Aktan, Hamza, "Miras", DİA, İstanbul 2005, XXX, 143; Mukayeseli İslâm Miras Hukuku, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, s. 18-19, 21. İlaveler tarafımızdandır.

sizin için kötü iken siz onu sevebilirsiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz";⁵⁷ "Kadınlarla iyi geçinin! Eğer onlardan hoşlanmayacak olursanız, bilin ki, siz bir şeyden hoşlanmasanız da Allah onda pek çok hayır yaratmış olabilir"⁵⁸ tavsiyeleri bu hususta bizim için iki nihai ölçüttür.⁵⁹

Öte yandan erkeğe iki bayan hissesi verilmesindeki hikmet, erkeğin tek başına aileyi geçindirme sorumluluğunu üstlenmiş olması, böylece onun ticaret ve kazanç desteğinin temin edilmesidir. Kadın sadece kendisi için harcama yaparken, erkeğin hem kendisine hem eşine harcama yapma zorunluluğu vardır. Bu itibarla, bazı durumlarda kadının payı kendi harcamalarına nispetle erkeğin payından daha fazla olmaktadır. İşte bu yüzden erkeğe iki kat hisse verilmesi uygun düşmüştür.⁶⁰ Bu noktada erkeğe iki bayan hissesi verilmesinin hikmetini, kadınların aklının noksan oluşu ve gereksiz şeylere harcama yapacak derecede aşırı isteklerinin bulunuşu illetleriyle açıklayan yaklaşım yadırganacak, şeni bir düşüncedir. Şöyle ki, birinci illetin esas alınması durumunda, böyle bir kıyas kadına zayıflığı sebebiyle daha fazla mal verilmesini gerektirecektir. İkinci illete gelince bu külli temelsizdir. Zira erkeklerin kendi nefsanî arzularını tatmin için yaptıkları harcamalar kadınlara oranla çok daha fazladır.⁶¹

B. Muayyen Pay Sahibi Olan Kadınlar

Alacakları pay miktarı Kitap ve Sünnet ile belirlenmiş olan kişilere "*ashâb-ı ferâiz (muayyen pay sahipleri)*" denir ki, bunlar on iki gruptur.⁶² Biz, konumuz gereği sadece *Nisâ Suresi*'nde zikredilen pay sahibi kadınlardan bahsetmeye çalışacağız:

a) Kız: "(Çocuklar) ikiden fazla kız iseler (ölenin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Kız bir tane ise (mirasın) yarısı onundur"⁶³ ilahî hükmünce ölenin erkek evlâdı olmayıp, kız evlâdı birden fazla olunca malın üçte ikisini, tek olunca yarısını alacaktır. Ölenin çocukları kızlı erkekli iseler, "*lizzekerî mislu hazzî'l-unseyeyn (erkeğe iki kadının hissesi düşer)*"⁶⁴ ilahî hükmünce (varsa şayet) farz sahipleri paylarını aldıktan sonra, kalanı ikili birli (iki hisse erkeğe bir hisse kadına olacak şekilde) bölüşeceklerdir. Bu bölüşmede erkek evlât doğrudan, kız evlâtsa dolaylı olarak *asabe*⁶⁵ olmuşlardır. Böylece kızın üç hali bulunmaktadır.⁶⁶

b) Anne: "Ölenin çocuğu varsa, bıraktığı maldan ana babasından her birine altıda bir düşer. Şayet çocuğu yok da (yalnız) ana babası ona varis oluyorsa anasına üçte bir düşer"⁶⁷ ilahî hükmünce, ölenin çocuğu varsa anne altıda bir, çocuğu yoksa üçte bir alacaktır. Anne için üçüncü bir durum daha vardır ki, o da "*Eğer (ölenin) kardeşleri varsa, anasına altıda bir düşer*"⁶⁸ ilahî hükmünce, ölenin çocuğu olmayıp, birden fazla kardeşi bulunması halinde annenin altıda bir almasıdır. Bu durumda kardeşler annenin payını üçte birden altıda bire düşürür ki,

57 Bakara 2/216.

58 Nisâ 4/19.

59 Tabâtabâi, IV, 231-232. İlaveler tarafımızdandır.

60 İbn Kesîr, I, 457; M. Reşit Rıza, IV, 406.

61 M. Reşit Rıza, IV, 406.

62 Detaylı bilgi için bk. Mevsîlî, V, 86-91.

63 Nisâ 4/11.

64 Nisâ 4/11.

65 Ölene doğrudan kan bağıyla bağlı olan yakınlarla "*asabe*" denir. Bu kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Mevsîlî, Abdullah b. Muhammed, el-Ihtiyâr li Ta'lîlî'l-Muhtâr, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul 1951, V, 92-94; Hayrettin Karaman, "Asabe", DİA, İstanbul 1991, III, 452-453.

66 Mevsîlî, V, 87; Hamdi Döndüren, "Ashâbü'l-Ferâiz", DİA, İstanbul 1991, III, 468.

67 Nisâ 4/11.

68 Nisâ 4/11.

payın bu kısmî engellenişine “*hacb-i noksan*” diye tabir edilir.⁶⁹ Tek kardeş annenin payında “*hacb-i noksan*” oluşturmaz. Böylece annenin de üç hali bulunmaktadır.⁷⁰

c) Zevce: “Eğer sizin çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri kadınlarınızındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır”⁷¹ ilahî hükmünce, kocanın çocuğu (veya oğlunun.. çocuğu) yoksa, kadın kocasından kalanın dörtte birini, varsa sekizde birini alacaktır. Kadınlar birden fazla olsalar bile, her iki durumda belirlenen payı aralarında bölüşeceklerdir. Böylece kadının iki hali bulunmaktadır.⁷²

d) Ana Bir Kardeşler: “Eğer bir erkek veya kadın “*kelâle*” olarak miras bırakmış, hem de bir erkekyahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer. Bundan fazla iseler üçte bire ortaklırlar” ilahî hükmünce, “*kelâle*” denen; öldüğünde geride babası ve çocuğu bulunmayan erkek veya kadının, Ubeyy b. Kâ'b ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın *“وله اخ او اخت من امة”* (anadan bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa) şeklindeki kıraatlerinin delâletiyle, aynı anadan olma bir erkek veya bir kız kardeşi varsa her birine mirastan altıda bir düşer. Kardeşler birden fazla iseler, kadın-erkek ayırımı söz konusu olmaksızın, eşit olarak üçte biri aralarında paylaşırlar. İşte, mirasta kadın-erkek ayırımının gözetilmediği tek konum budur. Usul ve fûrudan birinin bulunması halinde ise *hacb-i hirmâna* (tam engelleme) uğrayıp vârislik hakkı tümüyle engellenmiş olur. Böylece ana bir kardeşlerin üç hali bulunmaktadır.⁷³

e) Ana-Baba Bir veya Baba Bir Kız Kardeş: “Senden fetva isterler. De ki: Allah, *kelâle* (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur”⁷⁴ ilahî hükmünce, ana-baba bir veya baba bir kız kardeş bir tane ise *kelâle*nin bıraktığı malın yarısını alır. “Eğer (bu durumdaki) kız kardeşler iki (veya daha fazla) iseler, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır”⁷⁵ ilahî hükmünce kız kardeşler iki veya daha çok olursalar, malın üçte ikisini paylaşacaklardır. “Kardeşler erkekli kızlı iseler erkeğe iki kadın payı düşer”⁷⁶ ilahî hükmünce *kelâle*nin kardeşleri bayan ve erkeklerden müteşekkilsen, bilindiği üzere bayana bir, erkeğe iki hisse düşecektir. Ayette söz konusu kız kardeşin üç halinden bahsedilmektedir. Sünnetin delâletiyle kız kardeşin iki hali daha vardır ki, o da, ölenin kızı, oğlunun.. kızı bulunması halinde *asabe* sıfatıyla malın kalanını alması, bir de ölenin oğlu, oğlunun oğlu, babası veya dedesi bulunması halinde mirasçı olamamasıdır. Ayrıca ana-baba bir kız kardeşlerin bulunmadığı durumda baba bir kız kardeşlerin bu beş hâle ilaveten iki hâli daha vardır ki, o da ana-baba bir kız kardeşle birlikte altıda bir alması ve ana-baba bir kız kardeşin birden fazla olması hâlinde mirastan mahrum kalmasıdır.⁷⁷ Böylece kız evlat ve kız kardeşin hem “*ashâb-ı ferâiz*” hem de “*asabe*” sıfatıyla; iki farklı kategoride mirasa katılmaları Kur'an'ın kadına sunduğu bir malî imkândır. Oysa Kur'an öncesi dönemde kadının hiçbir malî statüsü yoktu.

69 Zeccâc, II, 20; İbnü'l-Arabî, I, 340; Kurtubî, V, 72; Mevsilî, V, 94-95.

70 Mevsilî, V, 89-90; Döndüren, “Ashâbü'l-Ferâiz”, DİA, III, 468. İlave izahlar tarafımızdandır.

71 Nisâ 4/12.

72 Mevsilî, V, 91; Döndüren, “Ashâbü'l-Ferâiz”, DİA, III, 468.

73 Taberî, IV, 287; Kurtubî, V, 79; Mevsilî, V, 87, 95; Beydâvî, I, 263; Döndüren, “Ashâbü'l-Ferâiz”, DİA, III, 468; Aktan, Mukayeseli İslâm Miras Hukuku, s. 144-146. İlaveler tarafımızdandır.

74 Nisâ 4/176.

75 Nisâ 4/176.

76 Nisâ 4/176.

77 Mevsilî, el-Ihtiyâr, V, 88, 91; Döndüren, “Ashâbü'l-Ferâiz”, DİA, III, 468; Aktan, Mukayeseli İslâm Miras Hukuku, s. 125-128, 136-138.

Yine *Nisâ Suresi*'nde kadına tanınan malî haklar cümlesinden olmak üzere hiçbir şekilde *hacb-i hirmân* (mirastan tam engellenme) tanımayan altı sınıfın ilk üçünün baba, oğul ve koca; diğer üçününse anne, kız ve zevceden teşekkül etmesi,⁷⁸ Kur'an'ın malî ve hukukî statü açısından kadın-erkek eşitliğini sağladığının en bariz kanıtıdır.

SONUÇ

Nisâ Suresi'nde yer alan bazı ayetlerin kadının manevî değerinin yanı sıra, sosyal ve hukukî statüsünün iyileştirilmesini öngören birtakım köklü düzenlemeler getirdiğini gördük. Böylece Kur'an kadını, ne ait olduğu tabii statünün üzerine çıkarıp putlaştırmış ne de altına düşürüp rencide etmiştir.

Yine bu surede ailenin sosyal yapısına ilişkin çok ciddi ve müspet düzenlemeler öngören ayetlerin mevcudiyetine tanık olduk. Aile yapısını sevgi ve samimiyet esası üzerine temellendiren bu ayetlerin ışığında, mutlu bir aile ortamının tesisi için tek eşliliğin esas alındığını, çok eşliliğinse sadece zarurî ve istisnâî durumlarda pek nadir bir alternatif çözüm yöntemi olarak sunulduğu gerçeğini öğrenmiş olduk.

Yine bu surede mal intikali esasına dayanan miras hukukuyla ilgili adil ve kalıcı düzenlemeler öngören ayetlerin mevcudiyetine şahit olduk. Bu son derece modern ve radikal düzenlemelerde kadın dışlanan, ezilen, hakkı hep gasp edilen konumdan kurtulup, gerçek manada hak ettiği sosyal, hukukî ve insanî değerine kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Musned*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- Aktan, Hamza, "*Miras*", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, XXX, 143.
- _____, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991.
- Aydın, Mehmet Akif, "*Aile*", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, II, 196-200.
- Bewer, Julius August, *The Literature of The Old Testament*, Columbia University Press, New York 1957.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Matbaatu'l-Âmira, İstanbul 1885.
- Bikâî, Burhanuddîn İbrâhîm, *Nazmu'd-Durar fi Tenâsubi'l-Ây ve's-Suver*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'us-Sahih*, Matbaatu'l-Âmira, İstanbul 1897.
- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, İstanbul 1916.
- Çağıl, Necdet, "*İslâm Öncesi Mekke Toplumunda Kadın*", Sempozyum, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Başkanlığı, 1-3 Temmuz 2011 İstanbul, Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu, s. 200-201.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh, *es-Sunen*, Dâru İhyâi's-Sunneti'n-Nebeviyye, y.y., ts.
- Döndüren, Hamdi, "*Ashâbü'l-Ferâiz*", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, III, 467-468.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, Beyrut 1988.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b.el-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1981.

78 Bk. Mevsilî, V, 94.

- Friedman, Richard Elliott, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, Muessesetu'l-A'lemî, Beyrut 1988.
- Harman, Ömer Faruk- Aydın, M. Akif, "Kadın", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, XXIV, 82-94.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Suhnûn, Tunus 1997.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1969.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *es-Sunen*, Kahire 1952.
- İbn Melek, Abdullatîf b. Firişte, *Şerhu'l-Menâr fi'l-Usûl*, Basın Ofset, İstanbul 1965.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekr Ahmed, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâât*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'an*, İsâ el-Bâbî, Mısır 1967.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1964.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, Mektebe-i Hancî, Mısır, ts.
- Karaman, Hayrettin, "Asabe", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, III, 452-453.
- Komasyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, Mısır 1967
- Mâverdî, Alî b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Merâğî, Ahmet Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1969.
- Mevsilî, Abdullah b. Muhammed, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul 1951.
- Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1954.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *es-Sahîh*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, Mısır 1955.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed, *İ'râbu'l-Kur'an*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, el-Matbaatu'l-Behiyye, Mısır 1938.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an (Tefsîru's-Sa'lebî)*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Siddîk Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fi Makâsidi'l-Kur'an*, Ummu'l-Kurâ, Mısır, ts.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Teknik Ofset, İstanbul 1972.
- Tabâtabâî, Muhammed Huseyn, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut 1973.
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'an*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Beyrut 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi'u's-Sahîh*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Mısır, ts.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Muessesetu'l-Halebî, Kahire 1968.
- Wach, Joachim, Din Sosyolojisi, Erciyes Üniversitesi, çev. Ünver Günay, Kayseri 1990.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, *Ma'âni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Te'vil*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1966.

